

Aportació a l'estudi de la vigilància costanera a Eivissa al segle XVI: un registre d'avisos dels anys 1586 i 1587

Antoni Tur Torres¹
Universitat de les Illes Balears
0000-0002-9895-6179

Data de recepció: 12 de juliol de 2023
Data d'acceptació: 9 de febrer de 2024
DOI: <https://doi.org/10.51829/Drassana.31706>
© CC BY-NC-ND

■ RESUM

El setge naval del segle XVI als dominis mediterranis de la monarquia hispànica per part de l'imperi otomà és un tema que ha estat àmpliament estudiat; tanmateix, la localització de documentació inèdita pot servir per ampliar-ne el coneixement. En aquest article s'analitza una font que fins al moment no havia estat estudiada. Es tracta d'un registre dels pagaments fets a les persones que van donar avisos per moviments sospitosos a la costa durant els anys 1586 i 1587. La font és el Llibre del bosser de la Universitat d'Eivissa, del 1586-1587. Farem un estudi del tipus d'acció registrada, dels llocs, dels vaixells i de les persones que fan els albiraments. La presència constant de vaixells enemics i els freqüents atacs i desembarcaments ens donen una idea de la incidència d'aquesta situació en la vida quotidiana.

■ **Paraules clau:** vigilància costanera, navegació, cors, esclavitud.

Contribution to the study of coastal surveillance in Ibiza in the 16th century: a register of warnings from the years 1586 and 1587

■ ABSTRACT

The naval siege conducted by the Ottoman Empire against the Spanish dominions in the Mediterranean during the 16th century has been thoroughly studied. However, the discovery of previously unknown documents could prove valuable in broadening our understanding of this historical event. This paper analyses a source that has not been previously examined - a record detailing payments made to individuals who reported suspicious movements during the years 1586 and 1587. The source in question is the 'Llibre del bosser' of the Universitat d'Eivissa for the period of 1586-1587. In our study, we aim to explore the reported actions, the locations, the ships, and the individuals reporting these sightings. The constant presence of enemy vessels as well as the frequent landings provide insights into the impact of such a situation on daily life.

Imatge 1. Mapa de l'imperi otomà i els dominis dels Habsburg als segles XVI i XVII.
 Font: «El imperio turco», *Cuadernos Historia* 16, n. 161, 1985.
 Autor: Julio Gil Pecharromán.

Keywords: coastal surveillance, navigation, privateering, slavery.

Aportación al estudio de la vigilancia costera en Ibiza en el siglo XVI: un registro de avisos de los años 1586 y 1587

RESUMEN

El asedio naval del siglo XVI a los dominios mediterráneos de la monarquía hispánica por parte del Imperio Otomano es un tema que ha sido ampliamente estudiado. Sin embargo, la localización de documentación inédita puede servir para ampliar el conocimiento sobre esta cuestión. En este artículo se analiza una fuente que hasta el momento no había sido estudiada. Se trata de un registro de los pagos hechos a las personas que dan los avisos por movimientos sospechosos en la costa durante los años 1586 y 1587. La fuente es el Libro del bosser de la Universitat d'Eivissa, de 1586-1587. Haremos un estudio del tipo de acción registrada, de los lugares, los barcos y las personas que hacen los avistamientos. La presencia constante de barcos enemigos y los frecuentes ataques y

desembarcos nos dan una idea de la incidencia de esta situación en la vida cotidiana.

Palabras clave: vigilancia costera, navegació, corsarismo, esclavitud.

L'ILLA D'EIVISSA A LA FRONTERA DE LA MONARQUIA HISPÀNICA

La present aportació analitza un cas particular en una Mediterrània marcada per les lluites entre l'imperi otomà i la monarquia hispànica durant el segle XVI (Imatge 1). A les regions costaneres de la monarquia, l'assetjament constant per part dels turcs i els seus aliats barbarescs feia necessària una vigilància constant, reforçada en temps de sega i, en el cas d'Eivissa, també durant la collita de la sal. La concentració de mà d'obra era també una concentració de víctimes potencials per als corsaris i igualment s'havia de mantenir la vigilància a la resta de la costa. D'altra banda, l'exportació de sal en vaixells que venien a carregar-la es mantenia al llarg de tot l'any, per la qual cosa s'havia de mantenir una vigilància constant de l'activitat².

Tanmateix, tot i que el corsarisme, la guerra i les seves seqüeles, especialment la captura de persones per cobrar-ne el rescat o destinar-les al treball forçat, són temes d'estudi ben assentats en la nostra historiografia, manca un registre exhaustiu de les incursions corsàries i de les seves víctimes durant el segle XVI. Un recull de dades que permeti una aproximació a l'impacte i al cost humà d'aquest fenomen històric, que s'estén fins al segle XVIII, entra en decadència durant aquest segle i sobreviu de manera marginal fins a la seva supressió definitiva amb la conquesta francesa d'Alger, iniciada l'any 1830³. Per fer-nos una idea de la feina que queda per fer, el registre de Santiago Colomar només indica a les Pitiüses, per a l'any 1586 -que nosaltres hem estudiat, només en part, en el present treball-, el cas de quatre galiotes algerianes que varen atacar unes galeres a Formentera. Per part seva, Andreu Seguí per a aquest mateix any només cita a les illes Pitiüses el mateix atac de les galiotes algerianes a Formentera, mentre que per al conjunt de les Balears indica un total de nou successos, dels quals vuit són classificats com a albiraments i un de sol com a atac, a la costa de Calvià (Mallorca)⁴. L'estudi de Colomar mostra els perjudicis de l'activitat corsària en la vida quotidiana, en els danys als habitatges, recursos i infraestructures i també en l'activitat econòmica, sobretot en el comerç marítim i la pesca, tan importants per a les poblacions riberenques⁵.

■ LA UNIVERSITAT D'EIVISSA I LES SEVES FINANCES: EL DRET DEL MILLARÈS

La Universitat d'Eivissa va ser l'únic municipi de les Pitiüses del segle XIII al XVIII, amb la sal -cedida per les «donacions» del 1261 i el 1267 pels seus propietaris feudals- com a principal recurs econòmic. La primera d'aquestes donacions incloïa la cessió d'una part del preu de venda de cada *modí* (mesura teòrica emprada per facilitar el càlcul de les grans quantitats de sal exportades per via marítima, al segle XVII aquesta mesura equivalia a 1.234,86 litres) per aplicar-la a les despeses defensives de l'illa⁶. La part del preu de cada *modí* cedida a la Universitat era d'un *millarès*, mentre que el preu del *modí* era en

aquell temps de 22 millaresos, per això, aquest tribut va ser conegut pel nom de «dret del millarès», encara que el seu import va evolucionar durant els més de quatre segles en què va estar vigent⁷. El dret del millarès era recaptat per l'«escrivà de la sal» i administrat pel «bosser i depositari», un dels gestors de les finances municipals, que en duia el compte al seu llibre i el lliurava al pagador de les obres i fortificacions⁸.

■ «AVISOS DE DINERS DEL MILLARÈS» AL LLIBRE DEL BOSSER 1586-1587

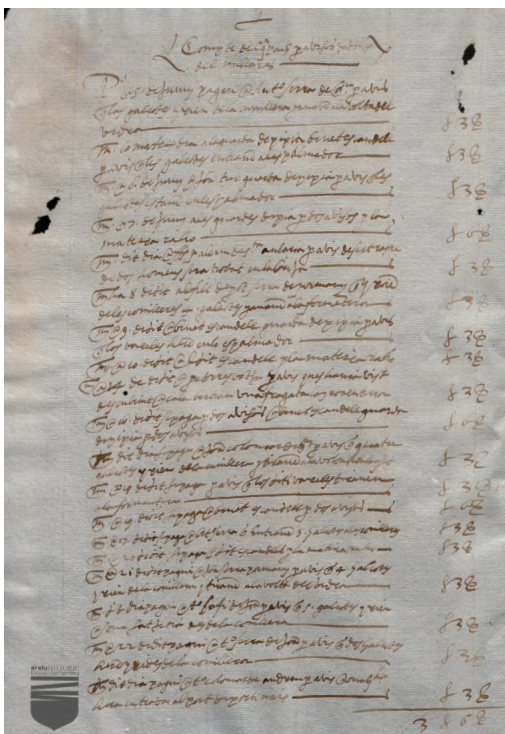
El bosser de la Universitat portava al seu llibre la comptabilitat dels conceptes que tenia a càrrec, entre ells els diners recaptats pel millarès i les despeses que es cobrien amb aquest dret. Entre aquestes despeses ens fixem en les que, al *Llibre del bosser* de 1586-1587, registren el que es va pagar «per avisos» amb diners del millarès.

L'interès d'aquest document rau en la seva connexió amb una realitat mediterrània conflictiva, però, com ja hem exposat, coneguda només de manera fragmentària. Els treballs d'Andreu Seguí ens donen una idea de la importància del fenomen. El segle XVI neix marcat per la conquesta de Granada i l'expansió a la Mediterrània de la monarquia hispànica i de l'Imperi turc. Cap dels dos no aconsegueix dominar totalment cap de les ribes de la mar interior, i això dona lloc a una violència creuada, materialitzada a principis del segle XVI en els atacs a Cullera el 1503, Vila-seca el 1504, Rincón de San Ginés i Portmany el 1505. A partir del 1529 la situació és de guerra oberta entre tots dos imperis i els atacs augmenten en freqüència i intensitat: els quartons eivissencs de Santa Eulària i les Salines són atacats els anys 1536, 1538, 1542-1543, 1552-1554 i 1563, i els atacants arriben en ocasions a Vila; a la part forana de Mallorca consten els atacs del port de Sóller el 1542, Portocolom el 1544, Estellencs, Banyalbufar i Santanyí el 1546, Pollença el 1550, Valldemossa el 1552, Andratx el 1553 i 1555 i Sóller el 1561; Menorca rep els cops més dolorosos amb els saquejos de Maó el 1535, amb més de 800 captius, i de Ciutadella el 1558, amb més de 3.500 captius. A Eivissa, un atac a Vila l'any

Imatge 2. Fotografia de la primera plana del «Compte del que pach per avisos del millarès», iniciat el 5 de juny de 1586 (*Llibre del bosser 1586-1587*). Font: Imatge cedida per l'Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEIF).

1578 suposa la captura de 120 persones al peu de la muralla, aleshores en construcció. En total, Seguí comptabilitza a la seva tesi més de 3.000 successos al conjunt de les illes Balears entre el 1480 i el 1620, mentre que les persones capturades van ser més de 6.000, la majoria als anys de guerra oberta, entre el 1530 i el 1580. El 71 % d'aquestes víctimes eren les dels atacs a Maó i Ciutadella, sempre segons les dades i els càlculs d'aquest autor⁹.

Per tant, en l'estat actual dels coneixements, aquest document aporta amb noves dades que enriqueixen la informació disponible, ja que es tracta d'un registre dels albiraments per presències sospitoses en el context -resumit al paràgraf anterior- de la inseguretats a la Mediterrània al segle XVI. S'hi troben els llocs on s'han produït els albiraments¹⁰, les persones que van donar aquests avisos i el que van cobrar pel seu servei (Imatge 2).

Aquests «avisos» ocupen, sota el títol «Compte del que pach per avisos de dinés del millarès», cinc folis escrits per les dues cares dins un llibre no paginat, amb guardes de pergamí i paper de bona qualitat. L'estat del document és regular: els efectes de la humitat, els paràsits i l'acidesa de la tinta dificulten la llegibilitat del document, fins a arribar a impedir-la del tot en alguns trams. Cal dir, finalment, que el registre està incomplet, ja que els fulls del final van ser tallats en algun moment. En total, les cinc planes conservades recullen 102 assentaments, des del juny del 1586 al febrer del 1587. Encara que el més normal és que cada assentament correspongui a un avís, hi ha casos en què s'inclouen diferents avisos en un mateix assentament. El preu que el bosser pagava per cada avís era de tres sous¹¹. No disposem, almenys per ara, de documents d'altres anys que ens permetin establir una comparació i saber si aquest nombre, 102 assentaments per avisos en vuit mesos, és extraordinari o obeeix a la normalitat. Si bé es coneixen alguns documents semblants, no són aptes per establir sèries ni comparacions d'aquest tipus amb el nostre¹².

Per fer-nos una idea millor de la realitat que el document reflecteix, hem agrupat els 102 assentaments conservats quan es refereixen a una mateixa incidència, per exemple, quan es paga a dues persones diferents que han albirat una mateixa embarcació, o quan les mateixes embarcacions són observades en la seva evolució durant diferents jornades. Això ens permet comptabilitzar un total de 54 accions, que classifiquem en les següents tipologies:

- 34 albiraments de vaixells, sense cap acció relacionada
- 4 avisos per albirament o rastre de persones a terra
- 4 arribades de vaixells a port (amb un total de 8 embarcacions, 3 d'aquestes arribades es produeixen al port de Portmany (Sant Antoni); no s'indica el port de la quarta arribada)
- 3 atacs a altres embarcacions
- 3 desembarcaments, sense esmentar lluita o atac
- 1 atac a terra

A la taula 1 es pot consultar la totalitat dels registres conservats i la seva agrupació en accions.

Taula 1. Accions registrades al document.

Núm. acció	Núm. assentament	Data	Nom de l'informant	Objecte observat	Accions	Tipus d'acció	Llocs	Tipologia vaixells
1	1	dijous, 5 de juny de 1586	Antoni Serra de Guillem	galiotes	yxien de la Cunillera y anaven a la volta del Vedrà	Albirament de vaixells	Conillera / Espalmador	galiota
	2	dijous, 5 de juny de 1586	guarda de Pipia Benet Escandell	galiotes	entraven a l'Espalmador			
	3	divendres, 6 de juny de 1586	Joan Tur, guarda de Pipia	galiotes	estaven en l'Espalmador			
	4	dissabte, 7 de juny de 1586	guardes de Pia (sic)		dos avisos per la mateixa rahó			
2	5	dissabte, 7 de juny de 1586	Francesc Palerm de Santa Eulària	sert rastre de dos hòmens	s'era trobat en Labrija	Albirament o rastre de persones a terra	Labritja	
3	6	diumenge, 8 de juny de 1586	fill de Perot Serra de Portmany	4 galiotes	yxien de les Conilleres y anaven a la Formentera	Albirament de vaixells	Conilleres / Formentera/ Espalmador	galiota / vaixell
	7	dilluns, 9 de juny de 1586	Benet Escandell, guarda de Pipia	vaxells	Espalmador			
	8	dimarts, 10 de juny de 1586	al dit Escandell	per la mateixa rahó				
4	9	dissabte, 14 de juny de 1586	Pere Torres, <i>Botja</i>	una fragata	Cala Bertran	Albirament de vaixells	Cala Bertran	fragata

Núm. acció	Núm. assentament	Data	Nom de l'informant	Objecte observat	Accions	Tipus d'acció	Llocs	Tipologia vaixells
5	10	dilluns, 16 de juny de 1586	Benet Escandell, guarda de Pipia		2 avisos	Avisos		
6	11	dilluns, 16 de juny de 1586	Joan Colomar de Guillem	quatre galiotes	yxien de la Cunillera y tiraven a la volta de Balansat	Albirament de vaixells	Conillera / Balansat / Formentera	galiota / vaixell
	12	dimecres, 18 de juny de 1586		los dits vaxells	tiraven a la Formentera			
7	13	dijous, 19 de juny de 1586	Benet Escandell		dos avisos	Avisos		
8	14	dimarts, 17 de juny de 1586	Bartomeu Serra	5 galiotes	a les Conilleres	Atac a embarcació	Conilleres / Vedrà / Portinatx	galiota i sagetia
	15	divendres, 20 de juny de 1586	a dit Escandell		per la mateixa rahó			
	16	dissabte, 21 de juny de 1586	Joan Serra Portmany	4 galiotes	yxien de la Conillera y tiraven a la volta del Vedrà			
	17	dissabte, 21 de juny de 1586	Toni Bofí de Joan	5 galiotes	yxien a una satjetia des de la Conillera			
	18	diumenge, 22 de juny de 1586	Toni Serra de Joan	dos galiotes	heren yxides de la Conillera			
	19	diumenge, 22 de juny de 1586	Toni Colomar de Andreu	una galiota	hera entrada al port de Portinaix			
	20	dilluns, 23 de juny de 1586	Marc Colomar	dos galiotas	yxien de la Conillera y anaven a la volta del Vedrà			

Núm. acció	Núm. assentament	Data	Nom de l'informant	Objecte observat	Accions	Tipus d'acció	Llocs	Tipologia vaixells
9	21	dimarts, 24 de juny de 1586	Benet Escandell	dos vaxells	a l'Espalmador	Albirament de vaixells	Espalmador / el Muntanyar / els Pujols	vaixell / galiota
	22	dimecres, 25 de juny de 1586	Joan Tur, guarda de Pipia	dos vaxells	a l'Espalmador			
	23	dijous, 26 de juny de 1586	Benet Escandell		per la mateixa rahó			
	24	divendres, 27 de juny de 1586	Joan Tur	una galiota	yxia del Montanyar y anava a la volta dels Pujols			
10	25	dimecres, 2 de juliol de 1586	Vicent Serra de Perot	dos galiotas	entrades a la Conillera	Albirament de vaixells	Conillera	galiota
11	26	dijous, 3 de juliol de 1586	Benet Escandell	dos galiotas	entrades a l'Espalmador	Albirament de vaixells	Espalmador	galiota
	27	divendres, 4 de juliol de 1586	Joan Tur		avís dels mateixos vaxells			
12	28	dilluns, 7 de juliol de 1586		tres galiotas	yxien de Tagomago	Albirament de vaixells	Tagomago	galiota
13	29	dimarts, 8 de juliol de 1586	Benet Escandell	un vaxell	en l'Espalmador	Albirament de vaixells	Espalmador	vaixell / fragata
	30	dimecres, 9 de juliol de 1586	al dit Escandell	per la mateixa rahó				
	31	dissabte, 12 de juliol de 1586	Joan Tur	tres fregates	en l'Espalmador			

Núm. acció	Núm. assentament	Data	Nom de l'informant	Objecte observat	Accions	Tipus d'acció	Llocs	Tipologia vaixells
14	32	dissabte, 19 de juliol de 1586	Guillem Serra de Joan Pormany	una barca d'Espanya	era arribada	Arribada de vaixells a port	Portmany	barca
	33	dissabte, 19 de juliol de 1586	Francesc Torres de Joan	dos barques de Dénia				
	34	dimarts, 22 de juliol de 1586	Joan Serra de Guillem	Bastista Pons de Dénia				
15	35	dissabte, 26 de juliol de 1586	Joan Tur	dos fregates	eren entrades a l'Espalmador	Albirament de vaixells	Espalmador	fragata
16	36	divendres, 1 d'agost de 1586	Luquí Tur de Bartomeu	una galiota	ixia de l'Espardell a les barques del Carregador	Atac a embarcació	Espardell	galiota i barca de sal
17	37	divendres, 1 d'agost de 1586	Toni Palerm de Toni	altre vaxell	Punta de les Portes	Albirament de vaixells	Punta de les Portes	vaixell
18	38	dissabte, 2 d'agost de 1586		4 galiotas	a les Conilleres	Albirament de vaixells	Conilleres / Espalmador / Cala Saona	galiota / fragata
	39	diumenge, 3 d'agost de 1586	Bartomeu Riera	galiotes	a l'Espalmador			
	40	dilluns, 4 d'agost de 1586	a dit Riera	3 galiotas	eren ixides de Cala Saona y eren entrades a l'Espalmador			
	41	dimarts, 5 d'agost de 1586	Joan Tur	dites fregates	a l'Espalmador			

Núm. acció	Núm. assentament	Data	Nom de l'informant	Objecte observat	Accions	Tipus d'acció	Llocs	Tipologia vaixells
19	42	dijous, 7 d'agost de 1586	Benet Escandell	quatre avisos		Avisos		
20	43	diumenge, 10 d'agost de 1586	Bartomeu Riera de Toni	tres fregates	a l'Espalmador	Albirament de vaixells	Espalmador	fragata
21	44	dimarts, 19 d'agost de 1586	Francesc Cardona de Guillem	tres galiotas	a les Conilleres	Albirament de vaixells	Conilleres	galiota
22	45	dissabte, 23 de agost de 1586	Benet Escandell	dos vaxells	en lo Spalmador	Albirament de vaixells	Espalmador	vaixell
23	46	dilluns, 25 d'agost de 1586	Joan Marí de Toni	un vaxell	en la ylla de l'Espartar	Albirament de vaixells	Espartar	vaixell
24	47	dijous, 28 d'agost de 1586	Luquí Costa de Luquí	una galiota	devant Corona	Albirament de vaixells	Corona	galiota
25	48	divendres, 12 de setembre de 1586		una galiota	anava de la Punta d'en Ruvira a la Formentera	Albirament de vaixells	Punta d'en Rovira / Formentera	galiota
26	49	dimarts, 16 de setembre de 1586	Toni Colomar de Andreu	tres moros	al torrent de Cala de Bou	Albirament o rastre de persones terra	Torrent de Cala de Bou	
27	50	dissabte, 20 de setembre de 1586	Perot Serra de Guillem	una fregata	al port de Pormany	Albirament de vaixells	Port de Portmany	fragata
28	51	divendres, 26 de setembre de 1586	Benet Escandell	quatre vaxells	a l'Espalmador	Albirament de vaixells	Espalmador / Santa Eulària	vaixell / fragata / galiota

Núm. acció	Núm. assentament	Data	Nom de l'informant	Objecte observat	Accions	Tipus d'acció	Llocs	Tipologia vaixells
28	52	dissabte, 27 de setembre de 1586	Joan Tur	dos fregates	dins lo Espalmador restaven dos fregates més de les 4 que heren passades a la volta de Santa Aulària			
	53	diumenge, 28 de setembre de 1586	a dit Joan	galiotas	per avís de les mateixes galiotas			
29	54	diumenge, 28 de setembre de 1586	Francesc Ferrer de Jordi	5 galiotas	passaven devant Santa Aulària	Albirament de vaixells	Santa Eulària	galiota
	55	diumenge, 28 de setembre de 1586	a la guarda de Pia (sic)	sinch galiotas	per lo mateix avís			
30	56	diumenge, 28 de setembre de 1586	Toni Torres de Guillem Pormany	dos fregates	a les Conilleres	Albirament de vaixells	Conilleres / Espanya	fragata / galiota
	57	diumenge, 28 de setembre de 1586	Toni Padrós	dos fregates	ixien de la Conillera y tiraven a la volta d'Espanya			
	58	diumenge, 28 de setembre de 1586	Toni Serra de Joan	dos galiotes	a la Conillera			
31	59	divendres, 3 d'octubre de 1586	Bartomeu Ferrer de Jordi	una galiota	estava surta a la Església Vella	Albirament de vaixells	Església Vella	galiota
32	60	dilluns, 6 d'octubre de 1586	Francesc Colomar	quatre galiotas	a la Cala de Portinaix	Albirament de vaixells	Cala de Portinatx	galiota

Núm. acció	Núm. assentament	Data	Nom de l'informant	Objecte observat	Accions	Tipus d'acció	Llocs	Tipologia vaixells
33	61	dimecres, 8 d'octubre de 1586	Francesc Cardona de Joan	que los moros eren en terra		Albirament o rastre de persones terra		
34	62	dimecres, 8 d'octubre de 1586	Guillem Colomar Pormany	dos galiotes	en terra a Sant Antoni	Desembarcament	Sant Antoni	galiota
35	63	diumenge, 12 d'octubre de 1586	Guillem Serra de Joan	5 galiotes	eren yxides de la Conillera y tiraven a la volta de Balansat	Albirament de vaixells	Conillera / Balansat / Santa Eulària	galiota / vaixell
	64		Toni Torres de Maçà	los dits vaxells	tiraven a Santa Aulària			
	65	dimecres, 15 d'octubre de 1586	Vicent Colomar	5 galiotas				
36	66	divendres, 17 d'octubre de 1586	Luquí Torres de les Salines	moros	avís que a la Punta de les Portes hi havia serts moros en terra	Albirament o rastre de persones terra	Punta de les Portes	
37	67	diumenge, 19 d'octubre de 1586	Joan Tur	quatre vaxells	a l'Espalmador	Albirament de vaixells	Espalmador	vaixell
	68	dilluns, 20 d'octubre de 1586	al mateix	per la mateixa rahó				
	69	dimarts, 21 d'octubre de 1586	Benet Escandell	per la mateixa rahó				
	70	dimecres, 22 d'octubre de 1586	al mateix Escandell	per la mateixa rahó				
	71	dijous, 23 d'octubre de 1586	al mateix	per la mateixa rahó				

Núm. acció	Núm. assentament	Data	Nom de l'informant	Objecte observat	Accions	Tipus d'acció	Llocs	Tipologia vaixells
38	72	dimecres, 12 de novembre de 1586	Pere Colomar de Santa Aulària	tres galiotes	eren entrades a Tagomago	Albirament de vaixells	Tagomago	galiota
39	73	dimecres, 19 de novembre de 1586	Joan Tur	4 vaxells	eren entrats a l'Espalmador	Albirament de vaixells	Espalmador	vaixell
	74	dijous, 20 de novembre de 1586	Benet Escandell	per la mateixa rahó				
	75	dissabte, 22 de novembre de 1586	Benet Escandell	per la mateixa rahó				
	76	dissabte, 22 de novembre de 1586	Joan Tur	per la mateixa rahó				
	77	diumenge, 23 de novembre de 1586	Joan Tur	per la mateixa rahó				
40	78	dissabte, 22 de novembre de 1586	Francesch Jordi		que los (?) eren a Arabí	Desembarcament	Arabí / Tagomago	
	79	dissabte, 22 de novembre de 1586	Toni Ferrer		ixien los moros de la Tagomago			
	80	dissabte, 22 de novembre de 1586	Joan Guasch		avís que los moros s'eren embarcats y se n'eren anats a Tagomago			
41	81	diumenge, 23 de novembre de 1586	Toni Ribes de Jaume	10 vaixells	a Cala d'Ort	Albirament de vaixells	Cala d'Hort	vaixell

Núm. acció	Núm. assentament	Data	Nom de l'informant	Objecte observat	Accions	Tipus d'acció	Llocs	Tipologia vaixells
42	82	diumenge, 23 de novembre de 1586	a altre correu		que'n trobaren per lo camí	Avisos		
43	83	dimecres, 26 de novembre de 1586	Bartomeu Riera de Jaume	4 galiotas	a les Conilleres	Albirament de vaixells	Conilleres / Vedrà / Espalmador / Espartar	galiota / vaixell
	84			galiotas	yxien de les Conilleres y anaven a la volta del Vedrà			
	85	Illegible	Bartomeu Riera de Jaume	tres galiotas	ixien de la Conillera y [tira] ven al Vedrà			
	86	dit dia	Joan Tur	los susdits vaxells	eren entrats a l'Espalmador			
	87	dissabte, 29 de novembre de 1586	Toni Serra de Guillem	[quatre] vaxells	[a la Conillera]			
	88	diumenge, 30 de novembre de 1586		los moros	per la mateixa rahó com los moros eren a la Conillera			
	89	diumenge, 30 de novembre de 1586	Luquí Serra Pormany	4 galiotas	a la ylla de l'Espartar			
44	90	dissabte, 6 de desembre de 1586	Guillem Cambrils Pormany	4 galiotas	eren yxides del Blancar	Albirament de vaixells	el Blancar	galiota
45	91	diumenge, 7 de desembre de 1586	Francesch Jordi	tres galiotas	passavan a l'Espalmador y per altre avis se li devia	Albirament de vaixells	Espalmador	galiota

Núm. acció	Núm. assentament	Data	Nom de l'informant	Objecte observat	Accions	Tipus d'acció	Llocs	Tipologia vaixells
46	92	diumenge, 7 de desembre de 1586	a les guardes de Pipia	15 avisos del 23 de novembre fins al 7 de desembre		Avisos		
47	93	dilluns, 1 de desembre de 1586		un vaxell	era arribat a Pormany de Mallorca	Arribada de vaixells a port	Portmany	vaixell
	94	dilluns, 22 de desembre de 1586		altra vaxell de Mallorca	era arribat a Pormany			
	95	divendres, 26 de desembre de 1586			era arribat Sorís a Pormany			
48	96	diumenge, 25 de gener de 1587	Joan Torres Salines	una galiota	era yxada a una barca de sal	Atac a embarcació	[Salines]	galiota i barca de sal
49	97	dissabte, 7 de febrer de 1587		una barca d'Espanya	era vinguda una barca d'Espanya	Arribada de vaixells a port	Espanya	barca
50	98	dimarts, 10 de febrer de 1587	Toni Cambrils de Toni	una galiota	a Cala Lantia	Albirament de vaixells	Cala Llentia	galiota
51	99	dilluns, 9 de febrer de 1587	Benet Arabí Pormany	dos galiotes	a la Conillera	Albirament de vaixells	Conillera	galiota
52	100	a 2(...) de dit	Bertomeu Ribes de Bertomeu		per avís que los moros eren yxits a les guardes de la Font d'en Joan	Atac a terra	Font d'en Joan	
53	101				per avís que los moros eren ixits a Arabí	Desembarcament	Arabi	
54	102		a Torras, cunyat de Pedro Navarro	satjatia	per avís que hera arribada la satjatia de forment	Arribada de vaixells a port	[Port]	sagetia

Font: Elaboració pròpia

Imatge 3. Mapa de les illes Pitiüses amb indicació d'alguns dels topònims esmentats al document.
 Font: Elaboració pròpia sobre fotografia aèria.
 Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears: ideib.caib.es.

■ ELS ESCENARIS: GEOGRAFIA I TOPONÍMIA COSTANERA DE LES PITIÜSES

Un total de 34 topònims o noms de lloc s'esmenten al document. D'aquests, n'hi ha tres de forans, que són els dos ports més propers, Dénia i Mallorca (que es refereix a l'actual Palma) i Espanya (que es refereix a la península en general). Els 31 restants pertanyen a la geografia de les illes Pitiüses i són o bé els punts de vigilància, o bé els llocs on s'han observat els moviments sospitosos. A la Imatge 3 es pot observar la ubicació d'alguns dels llocs més citats al document.

Pel que fa als punts de vigilància, el més repetit és el de Pipia, en altres fonts anomenat Pepia. Aquest nom és avui desconegut, però consta el seu ús com a talaia des del segle XVI fins a principis del segle XIX. Pel que sabem, es tractava -segons es dedueix de la descripció publicada l'any 1751- d'un dels cims del puig des Corb Marí, a llevant dels estanys de les salines d'Eivissa i amb excel·lents vistes sobre l'àrea marítima que uneix l'antic carregador de la sal, la vila d'Eivissa i l'illa de Formentera, amb un important trànsit de vaixells.¹³ Calia, efectivament, preservar la seguretat de la indústria salinera davant del perill corsari: les

Mapa IDEIB

Imatge 4. Els illots dels Malvins des de la torre del Carregador. De dreta a esquerra, el Malví Gros («Isla Gruesa de los Puerros»), les Xelles («la Silla») i el Malví Pla («la Isla Llana de los Puerros»).
Font: Fotografia de l'autor.

congregacions de treballadors per treure la sal durant l'estiu i la presència constant de vaixells, carregant sal o esperant el seu torn a les proximitats, eren un reclam per als corsaris, amagats als illots propers, sempre a la recerca de preses potencials¹⁴. Així ho recull el pare Gaietà de Mallorca a la seva *Resumpta* (publicada l'any 1751), en descriure la platja d'en Bossa, situada a continuació del carregador de la sal (Imatge 4):

Siguiese *La Playa*, sitio de dos millas de extension, y à distancia de una milla le hazen trinchera quatro pequeñas Islas, que se llaman la *Esponja*, la *Isla gruesa de los puerros* la *Silla* y la *isla llana* también de los puerros. Desarbolando sus vasos pueden esconderse en ellas los Corsarios, y desta forma sirven de embaraço al trafico de la sal¹⁵.

Les torres de vigilància litoral que es conserven a les illes Pitiüses varen ser construïdes majoritàriament al segle XVIII a càrrec de la corona¹⁶. Tanmateix, sabem que al segle XVI existien ja tres torres al litoral, totes elles a les proximitats de les salines. A l'Espalmador, d'acord amb els plànols de Giovan Battista Calvi, ja hi havia una torre, de la qual hi ha referències als segles XIV i XV, en un emplaçament diferent de la que encara es conserva, que es va construir al segle XVIII. L'enginyer italià al primer dels dos plànols del perímetre de l'illa que va realitzar, devers

els anys 1553 o 1555, que aquesta torre «no(n) s'habita» (Imatge 5)¹⁷. La torre de les Portes, a l'extrem sud de l'illa, va ser construïda al segle XVI per protegir una almadrava instal·lada a les proximitats¹⁸. També del segle XVI és la torre del Carregador o de la Sal Rossa, construïda per a seguretat del carregador de la sal i amb capacitat per allotjar 150 o 200 persones. Consta que aquesta torre ja estava en construcció l'any 1575¹⁹.

Pel que fa als albiraments de vaixells «enemics», al document es palesa la tàctica emprada. Els corsaris utilitzen els illots de més importància: les Conilleres, el Vedrà, Tagomago, l'Espalmador, l'Espartar o l'Espardell, i també l'illa -aleshores despoblada- de Formentera com a refugi i base d'operacions. Aquests illots permetien fondejar les embarcacions lluny de l'abast dels defensors de l'illa d'Eivissa, a més d'oferir protecció contra els vents i recer per passar les nits. D'altra banda, la badia de Portmany comptava, en el seu sector meridional, amb bones fonts d'aigua dolça, que poden explicar la preferència de les Conilleres com a punt d'arribada i base d'operacions, al davant de la resta d'illots i de l'illa de Formentera. A la Imatge 5 s'observa el detall de la zona de les Conilleres i la badia de Portmany²⁰. Efectivament, els corsaris solien tenir bona informació sobre les condicions dels llocs on feien les seves incursions, i com a testimoni disposem de la descripció d'Eivissa de l'almirall turc Piri Reis, inclosa en el seu *Kitab-i bahriye* (llibre dels navegants), que fou publicat en dues edicions diferents, 1521 i 1525-26²¹. Naturalment, la presència corsària més gran a la badia de Portmany i el fet que en aquesta es trobés el segon port de l'illa (Sant Antoni) implicava una vigilància més metòdica, mantinguda fins a finals del segle XVIII²².

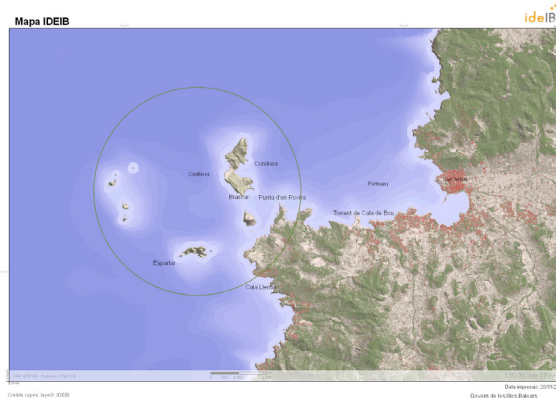
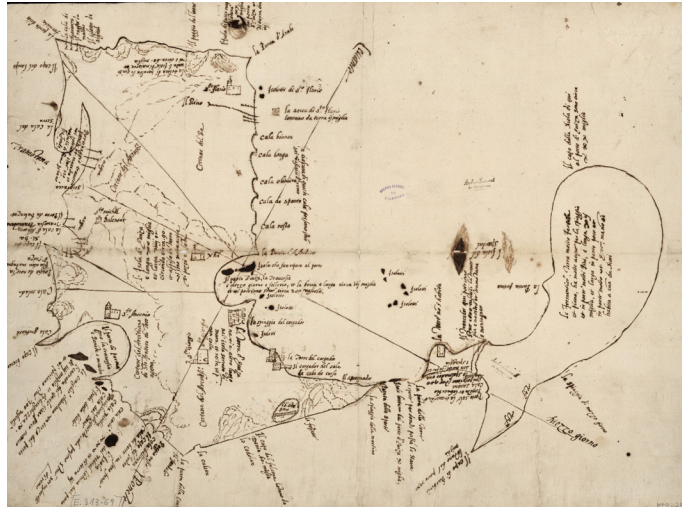
Així, la majoria d'avisos per albirament d'embarcacions n'esmenten la presència a les Conilleres (22 casos, incloent-hi un avís de Guillem Cambrils, Portmany, per quatre galiotes que «eren yxides del Blancar», punta de l'extrem meridional de l'illot de la Conillera), l'Espalmador (20 casos) o Tagomago (4 casos), Formentera s'esmenta en 3 ocasions pel seu nom, mentre que s'esmenten tres topònims més d'aquesta illa: cala Saona, el Muntanyar i els Pujols. Pel que fa a les Conilleres, sembla que era bastant corrent utilitzar-les com a punt d'ar-

Imatge 5. Plànol de les illes d'Eivissa i Formentera.

Font: Giovan Battista Calvi, c. 1553. Arxiu de Simancas

Imatge 6. Detall de les Conilleres i la badia de Portmany, escenari de nombrosos albiraments.

Font: Elaboració pròpia sobre fotografia aèria. Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears: ideib.caib.es.

ribada i després partir, sovint en direcció a Formentera i a l'Espalmador, més rarament cap a Balansat i, en un dels casos, d'allí a Santa Eulària, voltant l'illa per la costa nord. Més habitual era partir de l'Espalmador cap a Santa Eulària, on es registren avisos a Arabí, Tagomago i l'Església Vella.

Pel que fa al topònim de la Font d'en Joan, actualment desconegut, la *Resumpta* el localitza a la badia de Portmany: «Es una retirada dentro el mismo Puerto, segura a

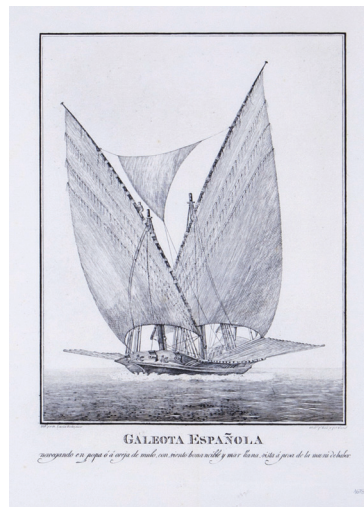
la estacion de las pequeñas embarcaciones, y peligrosa por los varios escarmientos que en el han dado los Corsarios». Segons Enric Ribes, correspon a les fonts d'aigua dolça que es troben, dins la mar, a les proximitats dels indrets avui coneguts com a punta des Molí i es Pouet. Macabich confirma que durant l'extracció de sal es mantenia en aquest lloc escolta i descoberta, però aquesta notícia, registrada als darrers dies de febrer, sembla indicar que la vigilància es mantenia tot l'any²³.

Imatge 7. Tagomago vist des de la costa d'Eivissa.

Font: Fotografia de l'autor.

Imatge 8. Gravat d'una Galiota, dibuix de Agustín Berlinguero.

Font: Museu Marítim de Barcelona.

■ ELS VAIXELLS DOCUMENTATS I LA FRASEOLOGIA NÀUTICA

Al document examinat predominen els vaixells de guerra, ja que la prioritat era informar dels possibles atacs. Tanmateix, també s'hi troben algunes referències a vaixells de càrrega o transport.

Entre els vaixells de guerra, 25 dels avisos van referits a *galiotes* (Imatge 8), tipologia que de vegades es confon amb la fragata (en dues ocasions se les anomena indistintament de les dues maneres). La fragata apareix, a més d'aquestes dues vegades, cinc cops més, alternant de vegades amb el genèric *vaixell*. Aquest últim s'anomena set cops, sense cap intent de precisar més, mentre que en sis ocasions més s'alterna, com ja hem vist, bé amb fragata, bé amb galiota. La galiota i la fragata eren vaixells de rem semblants a la galera però considerablement més ràpids i manejables²⁴. Aquestes embarcacions es podien presentar totes soles o en grups, que podien arribar a ser de deu -com els 10 «vaixells» albirats a Cala d'Hort el 23 de novembre de 1586- o fins i tot més nombrosos.

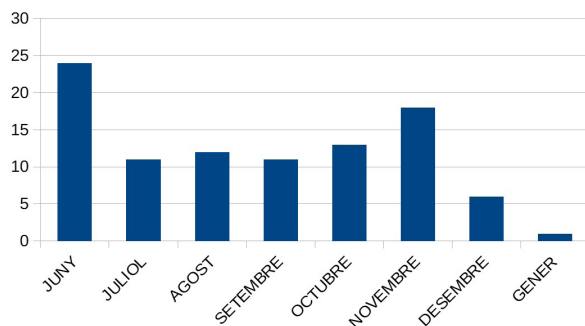
Les referències a vaixells de càrrega corresponen a vaixells arribats a port o a víctimes dels corsaris enemics.

En el cas dels dos vaixells de Mallorca ancorats a Portmany pel desembre, s'utilitza el genèric *vaixell*. La resta d'embarcacions referenciades són dues *barques* (un altre nom genèric) i una *sagetia*. Com a víctimes dels corsaris tenim dues *barques de sal* (emprades per transportar la sal del moll del carregador al vaixell comprador) i una *sagetia*, atacada per galiotes.

Pel que fa a la fraseologia nàutica, hi trobem l'expressió «anar o tirar a la volta», és a dir, prendre una embarcació el rumb o direcció d'un lloc, segons el *Diccionari Català-Valencià-Balear* (DCVB). Ja el primer dels assentaments registrats informa, el 5 de juny de 1586, que «las galiotes yxien de la Cunillera y anaven a la volta del Vedrà», mentre que onze dies més tard «se pagà a Joan Colomar de Guillem per avís que quatre galiotes yxien de la Cunillera y tiraven a la volta de Balansat»²⁵. En canvi, el 3 d'octubre, «una galiota estava surta a la Església Vella»: és a dir, fondejada. Tot i que aquesta accepció no apareix al DCVB, en castellà disposem de la referència al diccionari de la Real Academia Española (RAE): «Dicho de una embarcación, fondeada, asegurada al fondo de las aguas por medio de anclas o grandes pesos».

■ ELS VIGILANTS: «LES GARDES»

Com ja s'ha exposat, no es coneixen altres documents comparables, i el document estudiat ens ha arribat mutilat, de manera que no podem veure la seqüència de l'any sencer, ni encara menys compararla ni fer una corba per observar l'evolució durant una sèrie d'anys. Aquest document és un recompte dels pagaments fets per informacions sobre moviments sospitosos a la costa. Cada avís es pagava a 3 sous, de manera que es tractava d'un ingrés extraordinari per a qui el rebia. Finalment, cal tenir en compte que les dates que se'ns donen són les dels pagaments, que no sempre es feien el dia de l'albirament, sinó sovint passats uns dies (el 7 de desembre s'assenta un pagament únic per «15 avisos del 23 de novembre fins al 7 de desembre»). Tanmateix, i prenent algunes precaucions, es poden fer quantificacions útils, que es poden observar a la Imatge 9. Podem veure a simple vista que el mes de juny manté una activitat molt superior, amb 24 pagaments, a la dels següents mesos d'estiu i la tardor fins a l'octubre, amb una mitjana d'11 pagaments per mes, mentre que pel novembre l'activitat es reanima considerablement, amb 18 pagaments (i encara s'ha de tenir en compte que part del que es paga pel desembre, com acabem d'exposar, correspon a avisos fets a finals de novembre). L'activitat es redueix dràsticament a l'hivern, com calia esperar, i així al desembre es registren tan sols sis pagaments, i només un al gener, encara que aquest és un dels pocs atacs a una embarcació que es registren, concretament a una barca de sal. No prenem les dades del

febrer en consideració perquè són incompletes. Pel que fa a la revifalla de l'activitat observada al novembre, podria tractar-se d'un intent dels patrons corsaris d'aprofitar un temps encara favorable, en què acudien un nombre respectable d'embarcacions a carregar sal, abans de l'hivern, amb un tràfic més reduït.

En onze casos l'assentament no identifica la persona o persones pagades per l'avís o avisos. En tres casos es diu qui és, però sense que puguem identificar la persona amb certesa («a la guarda de Pia» (sic, per Pipia), «a altre correu», «a les guardes de Pipia»). Les persones identificades són un total de 47, (nota 26) en tots els casos es tracta d'homes amb noms eivissencs, que en general consten de nom, cognom i el nom del pare. En un sol cas s'identifica la persona pel sobrenom de la seva família²⁷. Més sovint es fa constar el seu lloc d'origen, que, com el nom del pare, pot funcionar com a sobrenom: «Guillem Cambrils, Portmany; «Francesc Jordi» (en altres assentaments, «Francesc Ferrer de Jordi»). Tenim dos casos de cognoms avui desapareguts a Eivissa, amb «Cambrils» («Guillem Cambrils, Portmany») i «Toni Cambrils de Toni») i Pedrós («Toni Pedrós»). En dues ocasions la persona està identificada, encara que no pel seu nom sinó com a familiar d'una altra persona: es tracta del «fill de Perot Serra de Portmany» i de «Torres, cunyat de Pedro Navarro».

Tan sols dues persones, Benet Escandell i Joan Tur, s'identifiquen com a «guardes» (paraula que s'utilitza sempre en femení, «les guardes») del punt de vigilància anomenat Pipia, al qual ja ens hem referit abans. Aquests dos són així mateix els que més pagaments reben amb molta diferència: Escandell ocupa 19 assentaments, mentre que Tur n'ocupa 15. És també possible que les «guardes de Pipia» que no s'identifiquen (2 casos) siguin també ells mateixos.

La resta de noms es repeteixen molt menys, tan sols set d'aquests noms es repeteixen dues o tres vegades, mentre que la resta apareixen tan sols una vegada. A la Taula 1 es poden consultar els noms de les persones que varen rebre aquests pagaments, al camp «Nom de l'informant».

■ CONCLUSIONS

Com hem avançat als primers paràgrafs d'aquest article, no pretenem presentar novetats respecte al coneixement de la vigilància costanera, del corsarisme ni encara menys de les seves conseqüències. El nostre objectiu ha estat aprofitar una font fins ara inèdita per contribuir a omplir un buit d'informació ja constatat amb encert pels autors que han tractat el tema abans que nosaltres. També hem intentat posar l'accent en la dimensió humana del problema, en dirigir l'atenció cap al que aquesta situació representava per a una comunitat local. És clar que un important esforç defensiu i una vigilància constant feien possible que la vida continués, però sembla clar que el perill constant afectava les vides de les persones que vivien en aquest context.

Tanmateix, la vida quotidiana convivia amb el perill d'una manera sorprenent per als nostres ulls. Així, els illots i l'illa de Formentera eren, a més del refugi dels corsaris enemics, llocs on els eivissencs es proveïen de fusta, pedra i àrids per a la construcció; on deixaven els seus ramats per pasturar; on deportaven els bandejats. Encara més sorprenentment, Formentera era lloc d'esbarjo per a les persones benestants: «Adonde acostumbran hir las personas de porte veinte y treinta dias a olgarse porque ay mucha caza, carne y pescado en un estanque»²⁸. També cal fer esment de la recuperació d'embarcacions naufragades i de les seves càrregues, que, confiscades, suposaven un ajut a l'aprovisionament, sovint problemàtic, de la població local²⁹.

Aquesta ambivalència ens mostra la necessitat d'estudiar el paper de la societat eivissenca en el seu doble aspecte de víctima i beneficiària de la situació, que patia i practicava el corsarisme, que li subministrava una mà d'obra captiva àmpliament utilitzada fins al segle XIX.³⁰

En resum, lluny de visions tradicionals, ja superades, de la història, se'ns plantegen nous camps d'estudi, poc explorats encara en el cas eivissenc. Ens trobem doncs amb un objecte d'estudi «tradicional» que requereix una revisió per actualitzar-ne les dades. Afortunadament, les recents aportacions d'Andreu Seguí Beltran i Santiago Colomar Ferrer -si ens cenyim a l'àmbit de les illes Bale-

ars- han sistematitzat la informació disponible, a més d'ampliar el corpus de documentació estudiada, i constitueixen una excel·lent base per treballar amb noves mires la guerra marítima a la Mediterrània al segle XVI. Un tema que requereix un estudi a fons dels arxius per extreure'n totes les seves implicacions humanes i socials.

■ BIBLIOGRAFIA

- Calafat Marí, Conxa. «Els noms de persona a l'Eivissa de 1730», a *Actes del col·loqui d'onomàstica. XXIV col·loqui general de la Societat d'Onomàstica. Eivissa, 10 i 11 d'octubre de 1998 (Societat d'Onomàstica, Butlletí interior núm. LXXXIII)*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 2000, 119-129.
- Colomar Ferrer, Santiago. *Una frontera oblidada. Atacs i desembarcaments de corsaris nord-africans a Catalunya, València i Balears (1571-1650)*. Tesi doctoral: Barcelona: Universitat de Barcelona, 2016, <http://hdl.handle.net/10803/398537>.
- Costa Ribas, Benjamí. «Notes històriques sobre la pesca amb almadrava a les illes Pitiüses», *Eivissa*, 56 (2014), 42-53, <https://raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/282965>.
- Deià i Tortella, Antoni (atribuïda). *Resumpta Histórica, Geográfica y Coronológica de las mismas Islas*, pròleg a les *Reales Ordinaciones de la Isla y Real Fuerça de Ibiza*. Palma: Imprenta de Miguel Cerdà y Antich, 1751.
- Escandell Bonet, Bartomeu. *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón*, 4 vol., Palma-Oviedo: El Tall - Leonard Muntaner - Servicio de Publicaciones de la Universidad de Oviedo, 1994-2008.
- Espino López, Antonio. *Los gobernadores de Ibiza en el siglo XVII. Política y guerra en un enclave del Mediterráneo*, Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Departament de Cultura, 2007.
- Fajarnés Tur, Enric. «Distribución de la renta de la sal en Ibiza», a *Los Archivos de Ibiza*, any III, I, 1904, 86-89.
- Fajarnés Tur, Enric. *Política económica de Ibiza en el siglo XVII (Estudio histórico)*, Palma: Hijas de J. Colomar, 1930.

- Fernández, Jordi H., Mezquida, Ana i Garijo, Belén. "Excavación de los restos humanos hallados en Espalmador (Formentera)", *Saguntum*, núm. 41, 2009, 251-270.
- Ferrer Abárzuza, Antoni. *Captius i senyors de captius a Eivissa. Una contribució al debat sobre l'esclavitud medieval (segles XIII-XVI)*, València: Universitat de València, 2015.
- Ferrer Abárzuza, Antoni. «Formentera abans de Marc Ferrer», *Formentera*, núm. 10, 2022, 49-89.
- Ferrer Abárzuza, Antoni, coord. *Galiotes! Una batalla oblidada. 12 de juny de 1607*, Eivissa: Associació Marítima Cultural d'Eivissa i Formentera, Surumbam, 2023.
- Ferrer Abárzuza, Antoni. *Les salines i la sal en el «Llibre de la Cadena». 1261-1696. Vol. 4 de Llibre de la Cadena*, Eivissa: Arxiu Històric d'Eivissa, Regidoria de Promoció Cultural de l'Ajuntament d'Eivissa, 2004.
- Ferrer Abárzuza, Antoni. «"En terra de moros a captivar". Corsaris a l'Eivissa medieval», dins Fanny Tur Riera, coord., *Corsaris*. Eivissa: Ajuntament d'Eivissa, 2007, 32-64.
- Ferrer Abárzuza, Antoni. «Els treballadors de les muralles renaixentistes d'Eivissa. Un llibre de salaris de 1561», a *Congreso Internacional: fortificación y frontera marítima*. Eivissa: Ajuntament d'Eivissa, 2005 (editat en CD, Dep. Legal I-97-2005), https://www.academia.edu/1638624/_Els_treballadors_de_les_muralles_renaixentistes_dEivissa_Unllibre_dobra_de_1561_.
- Ferrer i Mayans, Vicent. *Un memorial de la guerra contra el turc. Les «Notes» dels «Llibres d'entrevaniments» de la parròquia de Santa Maria d'Eivissa (segle XVI)*, Barcelona: Curial, 1997.
- Ferrer i Mayans, Vicent i Ribes i Marí, Enric. *La toponímia de Formentera*. Barcelona: Societat d'Onomàstica, 2023.
- Fontana Lázaro, Josep. *De en medio del tiempo. La segunda restauración española, 1823-1834*. Barcelona: Crítica, 2013 (1a ed., 2006).
- Garcés Ferrà, Bartomeu. «Piratería y defensas en las costas de Ibiza (Notas extraídas de las cuentas de los clavaros de la isla en el siglo XVI)», separata del *Boletín del Reino de Mallorca*, annex de *Saitabi*, València: Imprenta Diana, antes Vives Mora, 1947.
- Hocquet, Jean-Claude. «Métrologie du sel et histoire comparée en Méditerranée», a *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 29, núm. 2 (1974): 393-424, https://www.persee.fr/doc/ahess_0395-2649_1974_num_29_2_293479.
- Hocquet, Jean-Claude. «Les ports du sel en Europe méridionale», a Simonetta Cavaciocchi (ed.). *I porti come impresa economica. Atti della «Diciannovesima Settimana di Studi»*. 2-6 maggio 1988. Prato: Istituto Daini, 1988, 41-58 (Versió castellana: «Los puertos de la sal en la Europa meridional. Contribución a las estructuras de un gran comercio», *Estudis d'Història Econòmica*, núm. 1, 1988: 5-26).
- Juan Vidal, Josep. *Felipe IV y Mallorca: los servidores del rey*. Palma: El Tall, 2014.
- Lechuga de Serantes, José Enrique, coord. *Piri Reis. Kitab-I Bahriye. Libro para navegantes*. Madrid: Ministerio de Fomento, 2007.
- López Nadal, Gonçal. *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània occidental, 1652-1698: un comerç forçat*. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura de les Illes Balears, Direcció General de Cultura, 1986.
- Macabich Llobet, Isidor. *Eivissa, les seves institucions històriques*, Barcelona: Rafael Dalmau, 1964.
- Macabich Llobet, Isidor. *Historia de Ibiza*, 4 vol., Palma de Mallorca: Daedalus, 1966-1967 (Reimpresió: Barcelona: Art-85, 1989).
- Marí Cardona, Joan. *La conquesta catalana de 1235*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 2007 (1a ed. del 1976).
- Marí Cardona, Joan. *Els llibres d'entrevaniments*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 1981.
- Marí Cardona, Joan. *Sant Ofici*, Eivissa: Ajuntament d'Eivissa, Regidoria de Cultura, 1990.
- Marí Planells, Neus i Ribes i Marí, Enric. *La toponímia de la costa de Sant Josep de sa Talaia*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 2023.

- Marlasca Martín, Ricard, Escandell Torres, María José i López Garí, Josep Maria. «Una necròpolis de pirates a l'illa de sa Conillera», *Quaderns d'Arqueologia Ebusitana*, núm. 3 (2010), 116-122.
- Martín Parrilla, Ángeles i Marí Casanova, Joan Josep. «La restauració de la torre de sa Sal Rossa: estudi arquitectònic i arqueològic», *Quaderns d'arqueologia ebusitana*, núm. 1 (2008), 7-14.
- Pare Gaietà de Mallorca (vegeu Antoni Deià i Tortella).
- Piferrer, Pau i Quadrado, Josep Maria. *Islas Baleares*, Palma: Ediciones de Ayer, 1969 (1a ed., Barcelona: Daniel Cortezo, 1888).
- Planells Ripoll, Joan. «Els darrers esclaus d'Eivissa», *Eivissa*, núm. 19-20, 1991, 6-10.
- Posadas López, Eduardo J. *Arquitectura defensiva de Formentera*. Eivissa: Ibosim, 1995.
- Posadas López, Eduardo J. *Torres y piratas en las Islas Pitiusas*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Conselleria de Cultura, 1989.
- Ribes i Marí, Enric. *Noms de lloc*. Sant Jordi de ses Salines: Can Sifre, 1992.
- Ribes i Marí, Enric. *La toponímia de la costa de Sant Antoni de Portmany*, Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1995 (Segona edició, corregida i augmentada: Eivissa: Miquel Costa Editor, 2023).
- Ribes i Marí, Enric. «Toponímia i dialecte a Eivissa i Formentera. El paper dels topònims en la recerca dialectal: l'exemple de la costa pitiusa». Tesi doctoral. Universitat de València, Departament de Filologia Catalana, 2009.
- Ribes i Marí, Enric i Tetteh Morcillo, Irene. *La toponímia de la costa de Santa Eulària des Riu*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 2023.
- Seguí Beltran, Andreu. «Las Baleares frente al corso. La defensa de un archipiélago en el Mediterráneo del siglo XVI», *Drassana, revista del Museu Marítim de Barcelona*, núm. 28 (2020), 7-20. DOI: <https://doi.org/10.51829/Drassana.28.636>
- Seguí Beltran, Andreu. «El corso en Baleares en el siglo XVI», *Drassana*, núm. 23, 2015, 110-123, <https://revistadrassana.cat/index.php/Drassana/article/view/640/701>.
- Seguí Beltran, Andreu. «Santanyí i els corsaris al segle XVI», *Santanyí: llengua, terres i gent: I Jornades d'Estudis Històrics Locals de Santanyí*, Santanyí, Ajuntament de Santanyí, 2015, 149-170.
- Seguí Beltran, Andreu. *¿Unas islas asediadas? La defensa de Baleares (1480-1620)*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2018. Tesi doctoral, <http://hdl.handle.net/10803/663380>.
- Serra Rodríguez, Joan Josep. «Sal Rossa, torre de sa», *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, vol. 11, Eivissa: Consell d'Eivissa - Consell de Formentera, 2011, 56-58, <https://www.eeif.es/veus/Sal-Rossa-torre-de-sa/>.
- Torres Peters, Francesc Xavier. *El capbreu dels arquebisbes de Tarragona Gonçal Ferrandis d'Híxar i el cardenal Domènec Ram (1433-1437)*. Eivissa: Consell d'Eivissa i Caixa de Balears «Sa Nostra», 2011.
- Tur Torres, Antoni. *La sal de l'illa. Les salines d'Eivissa al segle XVII. Estudi dels «llibres de la sal» (1639-1640)*, Barcelona: Museu Marítim de Barcelona, 2014.
- Tur de Montis i Ayguavives, Joan. *Cartografia històrica de Ibiza y Formentera*. Barcelona: CSIC, 1984.
- Vidal Bonavila, Judit. *L'aprofitament del mar en els segles XVI i XVII: estudi comparatiu de les almadraves de la Corona d'Aragó*. Tesi doctoral. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2015, <http://hdl.handle.net/10803/319443>.
- Vuillier, Gaston, *Les illes oblidades. Viatge a les Balears*. Palma de Mallorca: Moll, 1973 (edició original en francès: *Les îles oubliées. Les Baléares, la Corse et la Sardaigne. Impressions de voyage illustrées par l'auteur*. París: Hachette, 1893, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k107260s.image>).

■ NOTES

1. He d'agrair per la seva lectura i correcció d'aquest treball a Gonçal López Nadal, professor emèrit d'Història Econòmica a la Universitat de les Illes Balears. Les seves aportacions han millorat sensiblement el resultat final, si bé les errades i omissions que encara conté són de la meua única responsabilitat. També em cal agrair a Enric Ribes i Marí l'accés a la seva tesi doctoral inèdita sobre toponímia costanera de les illes Pitiüses. Agraïxo igualment a Enric Garcia i Inma González, del Museu Marítim de Barcelona, la seva bona disposició per acollir la comunicació origen d'aquest article a la VIII Jornada d'Estudis Locals, que va tenir lloc al museu el 26 de novembre de 2022. Gràcies també a Antoni Ferrer Abárzuza, Patrizio Albanese Weiss i Jaume Buïgues i Vila. Així mateix, vull fer constar el meu agraïment pòstum a Joan Vilà Valentí, *in memoriam*.

2. Per a més informació sobre el setge naval del segle XVI, v. les tesis de Santiago COLOMAR FERRER, *Una frontera oblidada. Atacs i desembarcaments de corsaris nord-africans a Catalunya, València i Balears (1571-1650)* (tesi doctoral: Barcelona: Universitat de Barcelona, 2016), <http://hdl.handle.net/10803/398537>; i Andreu SEGUÍ BELTRAN, *¿Unas islas asediadas? La defensa de Baleares (1480-1620)* (tesi doctoral: Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2018), <http://hdl.handle.net/10803/663380>, a més de la recent obra d'Antoni FERRER ABÁRZUZA, coord., *Galio-tes! Una batalla oblidada. 12 de juny de 1607* (Eivissa: Associació Marítima Cultural d'Eivissa i Formentera, Surumbam, 2023). El sistema de vigilància s'explica a Isidor MACABICH LLOBET, *Eivissa, les seves institucions històriques* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1964), 59-63, i *Historia de Ibiza*, vol. I (Palma de Mallorca: Daedalus, 1966), 218-224. Cf. Bartomeu ESCANDELL BONET, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón*, vol. II (Palma: Lleonard Muntaner, 1995), 474-487.

3. Sobre els darrers temps del corsarisme algerià, Josep FONTANA LÁZARO, *De en medio del tiempo. La segunda restauración española, 1823-1834* (Barcelona: Crítica, 2013), 270-272.

4. Santiago COLOMAR FERRER, *Una frontera...*, 290 (pdf 292). Andreu SEGUÍ BELTRAN, *¿Unas islas...*, annexos: 1237-1238 (pdf 399-400).

5. Andreu SEGUÍ BELTRAN, «Santanyí i els corsaris al segle XVI», a *Santanyí: llengua, terres i gent: I Jornades d'Estudis Històrics Locals de Santanyí* (Santanyí, Ajuntament de Santanyí, 2015), 149-170; *¿Unas islas asediadas?*, apunts metodològics a l'estat de la qüestió, XXI-LVI (pdf 21-56), especialment a XXXVIII (pdf 38), revisa la tesi de Santiago Colomar; L (pdf 50), planteja el problema de la intensitat real de l'amenaça; «Las Baleares frente al corso...». Santiago COLOMAR FERRER, *Una frontera...*, 233-253 (pdf 235-255). Sobre la necessitat de noves investigacions per superar l'actual coneixement «parcial i desigual» del cors contra el litoral mediterrani espanyol al segle XVI, així com de les

seves conseqüències, Andreu SEGUÍ BELTRAN «El corso en Baleares en el siglo XVI», a *Drassana*, núm. 23 (2015) 110-123, <https://revistadrassana.cat/index.php/Drassana/article/view/640>.

6. L'equivalència del modí, publicada a Antoni TUR TORRES, *La sal de l'illa. Les salines d'Eivissa al segle XVII. Estudi dels «llibres de la sal» (1639-1640)* (Barcelona: Museu Marítim de Barcelona, 2014), 19. Cf. Jean-Claude HOCQUET, «Métrologie du sel et histoire comparée en Méditerranée», *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 29, núm. 2, 1974: 393-424.

7. Sobre la implantació del dret del millarès: Pau PIFERRER i Josep Maria QUADRADO, *Islas Baleares* (Palma: Ediciones de Ayer, 1969), 600 i 634; Antoni FERRER ABÁRZUZA, *Las salinas i la sal en el «Libre de la Cadena»*, 1261-1696. Vol. 4 de *Llibre de la Cadena* (Eivissa: Arxiu Històric d'Eivissa, Regidoria de Promoció Cultural de l'Ajuntament d'Eivissa, 2004), 19-21 i 23-25. Sobre l'evolució del mateix dret: Francesc Xavier TORRES PETERS, *El capbreu dels arquebisbes de Tarragona Gonçal Ferrandis d'Híxar i el cardenal Domènec Ram (1433-1437)* (Eivissa: Consell d'Eivissa i Caixa de Balears «Sa Nostra», 2011), 26; Enric FAJARNÉS TUR, «Distribució de la renta de la sal en Ibiza», *Los Archivos de Ibiza*, any III, I, 1904, 88; TUR TORRES, *La sal...*, 206.

8. *Llibre de Reals Ordinacions* (1687), f. 28 v, 33 v, 48 v-49, 60v, 63 v, 64, 146 v (Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEIF), I Administració municipal (Universitat-Ajuntament), Ordinacions).

9. Periodització a SEGUÍ BELTRAN *¿Unas islas...*, 10-16 (pdf 104-110) «La guerra hispano-otomana (1529-1580)» i 16-20 (pdf 110-113) «La guerra encubierta 1580-1620». L'atac a les muralles de Vila del 1578 a MACABICH LLOBET, *Historia de Ibiza*, vol. III, 13, citat per COLOMAR FERRER, *Una frontera...*, 8-9 i 234 (pdf 10-11 i 236); cf. COLOMAR FERRER, *Una frontera...*, 194-244 (pdf 196-246) «Capítol 7. Els corsaris nord-africans a Catalunya, València i Balears». Les dades actualment conegudes de successos a SEGUÍ BELTRAN *¿Unas islas...*, 348-349 (pdf 442-443) i de persones capturades, 751 (pdf 845).

10. Respecte als noms de lloc de la costa eivissenca i la seva evolució històrica, cal consultar la tesi inèdita i les obres publicades d'Enric RIBES I MARÍ. Les referències es troben a la bibliografia d'aquest treball.

11. Actualment el document es troba en perfectes condicions de conservació a l'Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera i es pot consultar a la pàgina web de l'Ajuntament d'Eivissa: <http://5.135.40.100/pandora4/viewer.vm?id=25353&view=univesitat&lang=ca>.

12. Bartomeu GARCÉS FERRÀ publicà un document amb 105 avisos en total, registrats en quasi 50 anys, del 1522 al 1571: GARCÉS FERRÀ, Bartomeu, «Piratería y defensas en las costas de Ibiza (Notas extraídas de las cuentas de los clavarios de la isla en el siglo XVI)», separata del *Boletín del Reino de Mallorca*, anejo de Saitabi, València: Imprenta Diana, antes Vives Mora, 1947.

13. Les referències al topònim de Pepia es troben a MACABICH. *Eivissa...*, 65 (*talaia de Pepia, l'any 1808*); *Pare Gaietà de Mallorca (atribuïda, sobrenom d'Antoni Deià i Tortella), Resumpta Històrica, Geogràfica, y Coronològica de las mismas Islas, pròleg a les Reales Ordenaciones de la Isla y Real Fuerça de Iviza* (Palma: Imprenta de Miguel Cerdà y Antich, 1751), XXXI: «Produciase la Sal en un estanque muy grande y capaz. Sus linderos por un lado eran el Cabo Falco, por otro con los montes que miran a Levante, uno de los cuales se llama Pepia, donde solía residir una guardia para avisar quanto se descubriesse de desconfianza por aquellos mares».

14. Jean-Claude HOCQUET «Les ports du sel en Europe méridionale», a Cavaciocchi, Simonetta (ed.). *I porti come impresa economica. Atti della «Diciannovesima Settimana di Studi»*. 2-6 maggio 1988 (Prato: Istituto Datini, 1988), 41-58 (Versió castellana: «Los puertos de la sal en la Europa meridional. Contribución a las estructuras de un gran comercio», *Estudis d'Història Econòmica*, núm. 1, 1988, 5-26).

15. Pare Gaietà de Mallorca, *Resumpta...*, p. XXXIII.

16. POSADAS LÓPEZ, Eduardo J. *Torres y piratas en las Islas Pitiusas*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Conselleria de Cultura, 1989.

17. «Ritratto di tutta l'isola d'Eviza et delle Formentier», a Joan TUR DE MONTIS i AYGUAVIVES, *Cartografía histórica de Ibiza y Formentera* (Barcelona: CSIC, 1984), 21-30. Sobre els antecedents medievals d'aquesta torre, documentats del segle XIV al segle XVI, v. Eduardo J. POSADAS LÓPEZ, *Arquitectura defensiva de Formentera* (Eivissa: Ibsosim, 1995), 38-43.

18. Pare Gaietà de Mallorca *Resumpta...*, p. XXXI: «En este sitio avia antiguamente una muy util Almadrava, que se abandonò por aver muerto los operarios que trabajavan en ella, y no se pudo restablecer por no encontrarse numero de personas con la habilidad que se requiere para el intento»; Judit VIDAL BONAVILA, *L'aprofitament del mar en els segles XVI i XVII: estudi comparatiu de les almadraves de la Corona d'Aragó* (tesi doctoral. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2015), <http://hdl.handle.net/10803/319443>, 341-344 (pdf 358-361), l'almadrava d'Eivissa es documenta l'any 1579 i es torna a documentar el 1788, això, unit a la informació de la *Resumpta*, indica que aquesta almadrava va tenir un funcionament intermitent, com suposa l'autora. Més sobre l'almadrava a Benjamí COSTA RIBAS, «Notes històriques sobre la pesca amb almadrava a les illes Pitiüses», dins *Eivissa*, 2014, núm. 56, p. 42-53, <https://raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/282965>. Tots dos autors reproduïxen un croquis de l'any 1768 que ubica l'almadrava en les proximitats de Formente-

ra i l'Espalmador («Mapa con la ubicación de las almadrabras de Ibiza», conservat a l'Arxiu General de Simancas, AGS, MPD, 68, 088). Desconeixem si la ubicació de l'almadrava al segle XVI era exactament la mateixa que al segle XVIII.

19. Sobre la torre del Carregador o de sa Sal Rossa, v. Ángeles MARTÍN PARRILLA i Joan Josep MARÍ CASANOVA, «La restauració de la torre de sa Sal Rossa: estudi arquitectònic i arqueològic», *Quaderns d'arqueologia ebusitana*, núm. 1 (2008), 7-14; Joan Josep SERRA RODRÍGUEZ, «Sal Rossa, torre de sa», *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, vol. 11, (Eivissa: Consell d'Eivissa - Consell de Formentera, 2011), p. 56-58, <https://www.eeif.es/veus/Sal-Rossa-torre-de-sa/>; Joan MARÍ CARDONA, *La conquesta catalana de 1235* (Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 2007) (1a ed. del 1976), 195-200; Eduardo POSADAS LÓPEZ, *Torres y piratas en las Islas Pitiusas* (Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Conselleria de Cultura, 1989), 193-202.

20. Sobre les restes humanes de l'activitat corsària als illots, v. Jordi H. FERNÁNDEZ, Ana MEZQUIDA i Belén GARIJO, «Excavación de los restos humanos hallados en Espalmador (Formentera)», *Saguntum*, núm. 41 (2009), 251-270; Ricard MARLASCA MARTÍN, María José ESCANDELL TORRES i Josep Maria LÓPEZ GARÍ, «Una necròpolis de pirates a l'illa de sa Conillera», *Quaderns d'Arqueologia Ebusitana*, núm. 3 (2010), 116-122. Les condicions aptes de les Conilleres com a refugi freqüent dels corsaris enemics es descriuen a Antoni FERRER ABÁRZUZA, coord., *Galiotes!* (Eivissa: Associació Marítima Cultural d'Eivissa - Surumbam, 2023), 31-32; Enric RIBES i MARÍ, *La toponímia de la costa de Sant Antoni de Portmany* (Palma: Institut d'Estudis Balearics, 1995), 174-175, cita l'obra del segle XIX del viatger Gaston Vuillier, on s'evoca el record que es tenia encara al poble de Sant Antoni del perill dels atacs corsaris (Gaston VUILLIER, *Les illes olvidadas. Viatge a les Balears*. Palma de Mallorca: Moll, 1973, 232). Antonio ESPINO LÓPEZ, *Los gobernadores de Ibiza en el siglo XVII. Política y guerra en un enclave del Mediterráneo* (Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Departament de Cultura, 2007), 41-43, exposa alguns fets relacionats amb corsaris succeïts a la Conillera, Formentera i l'Espalmador els anys 1604 i 1605. Sobre l'ús dels illots per part dels corsaris, cf. SEGÚ BELTRAN, *¿Unas islas asediadas?*, 271-273 (pdf 365-367), 258 (pdf 352) i 744 (pdf 838), mapa a 259 (pdf 353).

21. José Enrique LECHUGA DE SERANTES (coord.), *Piri Reis. Kitab-ı Bahriye. Libro para navegantes* (Madrid: Ministerio de Fomento, 2007), 175-176 (traducció del text turc que acompanya el mapa de les illes Pitiüses) i 377 (reproducció del mapa de les illes Pitiüses). Citat per Antoni FERRER ABÁRZUZA, *Captius i senyors de captius a Eivissa. Una contribució al debat sobre l'esclavitud me-*

dieval (segles XIII-XVI) (València: Universitat de València, 2015), 334.

22. Joana Maria FERRER FERRER, «Manuscritos sobre Ibiza de Abad y Lasiera», *Diario de Ibiza* (9, 16, 23 i 30 desembre 1990; 6, 13, 20 i 27 gener 1991, 12, 17 i 24 febrer 1991), citat per Enric RIBES I MARÍ, *La toponímia de la costa de Sant Antoni de Portmany*, p. 181.

23. Pare Gaietà de Mallorca, *Resumpta...*, p. XXIX: els noms que apareixen al text original, «font de Juau» i «fuente de Juau», són evidentment fruit d'una confusió o errada d'impremta. Segons Enric Ribes, aquesta era l'antiga denominació d'una coneguda font d'aigua dolça que sorgia del fons de la mar davant dels indrets avui coneguts com a punta des Molí (al segle XIX, *punta de la Font*) i es Pouet. RIBES I MARÍ, *Toponímia i dialecte...*, p. 1017-1019, cita la descripció del segle XIX de l'arxiduc Lluís Salvador: «Una particularitat del port de Sant Antoni és una font d'aigua dolça que sorgeix del fons de la mar prop de la riba situada avant de la població, on també hi ha un molí de vent. La força de la columna d'aigua és tan gran que arriba a la superfície sense mesclar-se; això permet de treure aigua dolça de la mar quan el vent està en calma». MACABICH, *Eivissa. Les seves institucions històriques*, p. 62. No tenim la data exacta de la nostra notícia pel mal estat del document; sabem que va ser entre el 20 i el 28 de febrer.

24. Les característiques de galeres, galiotes, bergantins i fragates, així com els testimonis presents al registre arqueològic de les illes Pitiüses, es descriuen a Marcus H. HERMANN i Antoni FERRER ABÁRZUZA, «Galeres, galiotes i bergantins. Característiques generals i testimonis locals», a *Galiotes! ...*, coordinat per Antoni Ferrer Abárzuza, 57-95.

25. «Anar o tirar a la volta de tal o tal lloc»: prendre una embarcació el rumb o direcció d'aquell lloc» [DCVB, «volta», 1, d)].

26. O 46, si «Bartomeu Riera» és la mateixa persona que «Bartomeu Riera de Toni» o, menys probablement, «Bartomeu Riera de Jaume».

27. Sobre els noms eivissencs en època medieval i moderna, v. Conxa CALAFAT MARÍ, «Els noms de persona a l'Eivissa de 1730», a Actes del col·loqui d'onomàstica. XXIV col·loqui general de la Societat d'Onomàstica. Eivissa, 10 i 11 d'octubre de 1998 (Societat d'Onomàstica, Butlletí interior núm. LXXXIII) (Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 2000), 119-129; v. també Antoni FERRER ABÁRZUZA, «Els treballadors de les muralles renaixentistes d'Eivissa. Un llibre de salaris de 1561», a Congreso Internacional: fortificació y frontera marítima (Eivissa: Ajuntament d'Eivissa, 2005) (editat en CD, Dep. Legal I-97-2005), [https://www.](https://www.academia.edu/1638624/_Els_treballadors_de_les_muralles_renaixentistes_dEivissa_Un_llibre_dobra_de_1561_)

[academia.edu/1638624/_Els_treballadors_de_les_muralles_renaixentistes_dEivissa_Un_llibre_dobra_de_1561_](https://www.academia.edu/1638624/_Els_treballadors_de_les_muralles_renaixentistes_dEivissa_Un_llibre_dobra_de_1561_).

28. Document del governador d'Eivissa de l'any 1656, citat per Josep Juan VIDAL, *Felipe IV y Mallorca: los servidores del rey* (Palma: El Tall, 2014), 268.

29. Gonçal LÓPEZ NADAL, *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània occidental, 1652-1698: un comerç forçat* (Palma: Conselleria d'Educació i Cultura de les Illes Balears, Direcció General de Cultura, 1986), 150. SEGUÍ BELTRAN, *¿Unas islas asediadas?*, 477-478 (pdf, 571-572). Antoni TUR TORRES, «Eivissa 1607: una foto fixa del negoci de la sal», a FERRER ABÁRZUZA, Antoni, coord., *Galiotes!*, 133-134.

30. Antoni Ferrer Abárzuza ha fet la història de la mà d'obra captiva a l'illa d'Eivissa en el període que va del segle XIII al XVI, mentre que Joan Planells Ripoll ha documentat la vigència de l'esclavitud, amb una importància ja marginal, en els seus darrers temps, al segle XIX: Antoni FERRER ABÁRZUZA, *Capitius...*; Joan Planells Ripoll, «Els darrers esclaus d'Eivissa», *Eivissa*, núm. 19-20 (1991), 6-10.